हारावली, स्त्री, पुरुषोत्तमकृतकोषविशेषः। यथा,
"सुक्षामयातिमधुरा मसृणावदात-
च्छायाधिरागतरलामलसद्गुणश्रीः।
साध्वी सतां भजतु कण्ठमनी प्रियेव
हारावली विरचिता पुरुषोत्तमेन॥"
इति तद्धृतश्लोकः॥
(हारस्य आवली।) हारश्रेणी च॥ (यथा, गीतगोविन्दे। ११। १२।
"हारावलीतरलकाञ्चनकाञ्चिदाम-
मञ्जीरकङ्कणमणिद्युतिदीपितश्च॥")
हारिः, स्त्री, (हरतीति। हृ+बाहुलकात् इञ्। इत्युणादिवृत्तौ उज्ज्वलदत्तः।४।१२४।) पक्षिसन्तानः। धूतादिभङ्गः। इति मेदिनी। हरिरे, त्रि॥
हारिकण्ठः, पुं, (हारी मनोहरः कण्ठः कण्ठरवो यस्य।) कोकिलः। (हारी हारयुक्तः कण्ठो यस्य।) हारान्वितगले, त्रि। इति मेदिनी॥
हारिकः, पुं, (हरिणं हन्तीति। हरिण+"पथिमथ्यृभुक्षामात् हन्ति।" ४। ४। ३५। इति ठक्।) व्याधः। हरिणघातकः। इति केचित्॥
हारितः, पुं, पक्षिविशेषः। तत्पर्य्यायः। हरितोलूकः २। इति जटाधरः॥ हारीतः ३। इति मेदिनी॥ अस्य मांसगुणाः हारीतशब्दे द्रष्टव्याः। हरिदर्थश्च॥ (हरितस्य हरिचन्द्रपौत्रस्यापत्यं पुमानिति। हरित+अण्। हरितपुत्रः। यथा, हरिवंशे। १२। २८।
"हरितो रोहितश्चाथ चञ्चुर्हारित उच्यते॥")
हारितकं, क्ली, (हरितकमेव। स्वार्थे अण्।) शाकम्। इति शब्दरत्नावली॥
हारिद्रः, पुं, कदम्बवृक्षः। (हरिद्रया रक्तम्। हरिद्रा+"हरिद्रामहारजनाभ्यामञ् वक्तव्यः।" ४। २। २। इत्यस्य वार्त्तिकोक्त्या अञ्।) हरिद्रारञ्जिते, त्रि। इति मेदिनी॥ हरिद्रावर्णः। इति हेमचन्द्रः॥ (यथा, बृहत्संहितायाम्। ५। ५८।
"दूर्वाकाण्डश्यामे हारिद्रे वापि निर्द्दिशेच्चरकम्॥")
विषभेदः। यथा,—
"हरिद्रातुल्यमूलो यो हारिद्रः स उदाहृतः।"
इति भावप्रकाशः॥
हारी, स्त्री, सुक्षा। यथा,—
"सुक्षा सुक्षाफलं मणिबीजं हारी च मौक्तिकम्॥")
इति शब्दरत्नावली॥
हारी, [न्] त्रि, (हारोऽस्यास्तीति। इनिः।) हारविशिष्टः। यथा,—
"केयूरवान् कनककुण्डलवान् किरीटी
हारी चिरन्तनवपुर्धृतमङ्गलश्रीः।"
इति नारायणध्यानम्।
(हरतीति। हृ+णिनिः।) हरणकर्त्ता॥ यथा, महाभारते। १। २। ६५।
"ह्रियते वध्यमानोऽपि नरो हारिभिरिन्द्रियैः।
विमूढधीर्ज्ञो दुष्टाश्वैरुद्भ्रान्तैरिव सारथिः॥"
मनोहरः। यथा, शाकुन्तले प्रस्तावनायाम्।
"तवास्मि गीतरागेण हारिणा प्रसभं हृतः।
एष राजेव दुष्यन्तः सारङ्गेणातिरंहसा॥")
हारीतः, पुं, पक्षिभेदः। (अस्य लक्षणं गुणाश्च।
"हारीतो रक्तपित्तः स्याद्धरितोऽपि स कथ्यते।"
हारीतो हारील इति लोके।
"हारीतो रूक्ष उष्णश्च रक्तपित्तकफापहः।
स्वेदस्वरकरः प्रोक्तः ईषद्वातकरश्च सः॥"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे द्वितीये भागे॥
आयुर्व्वेद कर्त्तरि च। यथा,—
"अग्निवेशश्च भेलश्च जतूकर्णः पराशरः।
हारीतः क्षारपाणिश्च जट्टूकस्तन्त्रकृत्॥
इति चरके सूत्रस्थाने प्रथमेऽध्याये॥)
मुनिभेदः। स च धर्म्मशास्त्रकर्त्ता। (यथा, याज्ञवल्क्यः। १। ४।
"मन्वत्रिविष्णुहारीतयाज्ञवल्क्योशनोऽङ्गिराः।
यमापस्तम्बसम्वर्त्ताः कात्यायनबृहस्पती॥
पराशरव्यासशङ्खलिखिता दक्षगौतमौ।
शातातपो वशिष्ठश्च धर्म्मशास्त्रप्रयोजकाः॥"
अयञ्च पौराणिक आसीत्। यथा, भागवते। १२। ७। ५।
"वय्यारुणिः कश्यपश्च सावर्णिरकृतव्रणः।
वैशम्पायनहारीतौ षड् वै पौराणिका इमे॥")
केतवः। इति मेदिनी॥
हारीतकः, पुं, (हारीत एव। स्वार्थे कन्।) हारीतपक्षी। हारिल इति हरिताल इति च भाषा। तस्य मांसगुणाः। स्वादुत्वम्। कफपित्तास्रदोषनाशित्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥
हार्द्दं, क्ली, (हृदयस्य भावः कर्म्म वा। हृदय+"हृदयान्तयुवादिभ्योऽण्।" ५। १। ११०। इत्यण्। "हृदयस्य हृल्लेखयदण्डासेषु।" ६। ३। ५०। इति हृदादेशः।) प्रेम। स्नेहः। इत्यमरः। १। ७। २७॥ (यथा, महाभारते। १३। ७१। ५२।
"गावो लोकांस्तारयन्ति चरन्त्यो
गावश्चार्थं संजनयन्ति लोके।
यस्तज्ज्ञानम् न गवां हार्द्दमेति
स वै गन्ता निरयं पापचेताः॥"
अभिप्रायः। यथा, भागवते। १। ७। ५५।
"अर्जुनः सहसाज्ञाय हरेर्हार्द्दमथाग्रिमम्।
मर्द्दिं जहार मूर्द्धन्यं द्विजस्य सह मूर्द्धजम्॥")
हार्द्दी, [न्] त्रि, (हार्द्दमस्यास्तीति। इनिः।) स्नेहयुक्तः। यथा,—
"अथश्च निजतः पुत्रैर्हार्द्दैर्भृत्यैस्तथौजसा।
स्वजनेन च सम्पन्नस्तेषु हार्द्दी तथाप्यति॥"
इति देवीभागवतम्॥
हार्य्यः, पुं, (ह्रियते इति। हृ+"कृहलोर्ण्यत्।" ३। १। १२४। इति ण्यत्।) विभीतकवृक्षः। हर्त्तव्ये, त्रि। इति मेदिनी॥ (यथा, कुमारे। ५। ७०।
"इयञ्च तेऽन्या पुरतो विडम्बना
यदृच्छया वारणराजहार्य्यया।
विलोक्य दग्धोऽधिकमधिष्ठितं त्वया
महाजनः क्षेमसुखो भविष्यति॥")
हरणीयाहः। तत्पर्य्यायः। भाण्डः २। इति मेदिनी॥
हालः, पुं, (हलेन क्रीडतीति। अण्। यद्वा, हलतीति। हल+"ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः।" ३। १। १४०। इति णः।) बलरामः। इति त्रिकाण्डशेषः॥ शालिवाहनराजः। इति हेमचन्द्रः॥ हलः। इति मेदिनी॥
हालकः, पुं, पीतहरितवर्णाश्वः। यथा,—
"हरितः पीतहरितच्छायः स एव हालकः।"
इति हेमचन्द्रः॥
हालहलं, क्ली, विषभेदः। इति शब्दरत्नावली॥
हालाहालं, क्ली, विषभेदः। इति शब्दरत्नावली॥
हाला, स्त्री, (ह्वल्यते ह्वल्यते इव चित्तमनयेति ह्वल+घञ्। टाप्।) मद्यम्। इत्यमरः। २। १०। ९८॥ (पर्य्यायो यथा,—
"मद्यन्तु सीधुमैरेयमिरा च मदिरा सुरा।
कादम्बरी वारुणी च हालापि बलवल्लभा॥"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे द्वितीये भागे॥)
तालादिनिर्य्यासमद्यम्। इति राजनिर्घण्टः॥
(यथा, माघे १०। २१।
"योषिदित्यभिलषाय न हाला
दुष्यजः खलु सुखादपि मानः॥")
हालाहः, पुं, विषवर्ग्गीटकः। इति केचित्॥
हालाहलं, क्ली, पुं (हालामपि ह्वलतीति। ह्वल+अच्।) विषभेदः। तत्पर्य्यायः। हालहलम् २ हाहलम् ३ हलाहलम् ४ हालहलम् ५ हाहालम् ६। इति शब्दरत्नावली॥ तस्य स्वरूपं यथा—
"गोस्तनाभफली गुच्छस्तालपत्रच्छदस्तथा।
तेजसा यस्य दह्यन्ते समीपस्था द्रुमादयः॥
असौ हालाहलो ज्ञेयः किञ्चिन्न्यायां हिमालये॥
दक्षिणाम्बुतटे देशे कोङ्कणेऽपि च जायते॥"
इति भावप्रकाशः॥
मद्यम्। इति राजनिर्घण्टः॥ (यथा च वाभटे उत्तरस्थाने ३५ अध्याये।
"कालकूटेन्द्रवत्साख्यहालाहलादि-
कम्॥")
हालाहलः, पुं, (हालाहलमस्त्यस्येति। अच्।) कीटविशेषः। तत्पर्य्यायः। अञ्जलिका२ कुटिलकीटकः १। इति राजनिर्घण्टः॥
हालाहलभरः, पुं, (भरतीति। भृ+अच्। हालाहलस्य भरः।) सर्पः। इति शब्दरत्नावली॥
हालाहला, स्त्री, (हालाहलमस्त्यस्या इति। अच्। टाप्।) क्षुद्रमूषिका। यथा—
"हालाहलाख्यवल्लिका गिरिका शास्त्रमूषिका।"
इति जटाधरः॥